

ЗЛОЧИНИ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В 1944 РОЦІ У СВІТЛІ ВОЄННОЇ КРИМІНОЛОГІЇ

Сокурєнко В. В.

З перших днів створення УПА її діяльність мала не регіональний, а всеукраїнський характер, що рельєфно видно з політичної програми боротьби за відновлення соборної, незалежної України. Правовими підставами визнання заслуг перед Україною ООН та УПА є відповідність їхньої діяльності загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права і сучасному законодавству України, які схвалюють національно-визвольний рух народів за свободу і незалежність, а також визнають невід'ємне право націй на самовизначення й утворення власних національних держав. Радянська влада усіма силами намагалася завадити діяльності УПА, знищити її учасників, позбавити український національно-визвольний рух його військового крила. З цією метою використовувалися військові операції із залученням танків, бронепотягів, артилерії та літаків, депортації населення Західної України в Сибір. Широко застосовувалися провокації, коли спецзагони НКВС під маркою УПА намагалися захопити в полон провідників УПА, рядових вояків, дезорієнтувати їх, отримати інформацію про їхню діяльність, склад та плани. При цьому здійснювалися воєнні злочини, які були безпосередньо пов'язані з оперативними діями військ стосовно населення району воєнних дій і порушували міжнародні конвенції. Це призводило до масового і серйозного порушення норм міжнародного гуманітарного права, посягань на життя населення регіону, де відбувалися бойові дії, їхні основні права та найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права. Безпосередньо придушенням національно-визвольного руху в Західній Україні керували перші секретарі обкомів компартії. Для цих людей характерними були відсутність співчуття, почуття провини, сорому, а також наявність жорстокості. Ці якості у них виробило життя та діяльність в умовах радянської тоталітарної системи, де й формувалася їхня особистість. Ними керувала також вихована роками комуністичної пропаганди ненависть до всього, що не є радянським, несприйняття та нерозуміння психології українців. Основною мотивацією їхньої злочинної поведінки було прагнення нав'язати чужий українському менталітету політичний режим,

утвердити все за допомогою насильства аж до масових убивств, а також збудувати власну кар'єру будь-якою ціною. Географія вказаних злочинів представлена, в основному, територією Західної України, де відбувалося основне протистояння між УПА та радянською владою. Головним було те, що весь радянський тоталітарний режим був злочинним по своїй суті, а тодішні керівники республіки та областей були його «гвинтиками», тому їхня політика фактично апіорі була злочинною, і наведені у статті факти повністю підтверджують це.

Ключові слова: Україна, Друга світова війна, 1944 рік, ООН, УПА, воєнні злочини, воєнна кримінологія.

Sokurenko V. V. Crimes of the soviet totalitarian regime against the Ukrainian national liberation movement in 1944, a view from the military criminology

From the first days of the creation of the UIA, its activities were not regional, but all-Ukrainian in nature, which is clearly visible from the political program of the struggle for the restoration of the cathedral, independent Ukraine. The legal grounds for recognizing the merits of the OUN and UIA to Ukraine are the compliance of their activities with the generally recognized principles and norms of international law and modern legislation of Ukraine, which approve the national liberation movement of peoples for freedom and independence, and also recognize the inalienable right of nations to self-determination and the formation of their own national of states. The Soviet authorities tried with all their might to hinder the activities of the UIA, to destroy its members, and to deprive the Ukrainian national liberation movement of its military wing. For this purpose, military operations involving tanks, armored trains, artillery and airplanes, and deportation of the population of Western Ukraine to Siberia were used. Provocations were widely used, when special forces of the PCIA under the UIA brand tried to capture UIA leaders, ordinary soldiers, disorient them, and obtain information about their activities, composition and plans. At the same time, war crimes were committed, which were directly related to the operational actions of the troops in relation to the population of the area of hostilities and violated international conventions. This led to a massive and serious violation of the norms

of international humanitarian law, encroachments on the lives of the population of the region where hostilities took place, their basic rights and the most important principles of international humanitarian law. The suppression of the national liberation movement in Western Ukraine was directly managed by the first secretaries of the regional committees of the Communist Party. These people were characterized by a lack of compassion, a sense of guilt, shame, as well as the presence of cruelty. These qualities were developed by life and activity in the conditions of the Soviet totalitarian system, where their personality was formed. They were also guided by the hatred for everything that is not Soviet, brought up by the years of communist propaganda, the lack of acceptance and misunderstanding of the psychology of Ukrainians. The main motivation of their criminal behavior was the desire to impose a political regime foreign to the Ukrainian mentality, to establish everything with the help of violence up to mass murders, as well as to build their own career at any cost. The geography of these crimes is mainly represented by the territory of Western Ukraine, where the main confrontation between the UUA and the Soviet authorities took place. The main thing was that the entire Soviet totalitarian regime was criminal in its essence, and the then leaders of the republic and regions were its "screws", so their policy was actually a priori criminal, and the facts presented in the article fully confirm this.

Key words: *Ukraine, World War II, 1944, OUN, UUA, war crimes, war criminology.*

Вступ. Національно-визвольний рух в Україні в роки Другої світової війни – одна з найгероїчніших, драматичних та трагічних сторінок історії нашого народу. У роки Другої світової війни представникам цього руху довелося боротися за незалежність України проти московського радянського імперіалізму, який скоював воєнні злочини, злочини проти людяності, намагаючись повністю придушити будь-які прояви національної свідомості та прагнення до окремої соборної України. Сьогоднішня російська агресія проти незалежної України має в абсолютній своїй більшості ту ж саму мотивацію, ті ж самі цілі і використовує у війні ті ж самі злочинні методи, що й радянський тоталітарний режим. У зв'язку з цим воєнна кримінологія стає гостроактуальною темою для наукових досліджень правників фактично усього світу, а особливо вітчизняних вчених, які змушені досліджувати цю проблематику, так би мовити, «з чистого листа», безпосередньо аналізуючи злочинні дії росії, які відбуваються саме сьогодні, щоденно і щогодинно.

Огляд літератури. На сьогоднішній день надруковано вже значну кількість наукової літе-

ратури, де висвітлюються різні аспекти діяльності українського національно-визвольного руху на завершальному етапі Другої світової війни. В них досліджуються різні аспекти військово-політичної боротьби Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) за незалежність України. Серед них слід назвати такі монографічні роботи, як: «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси» [1], «Нариси з історії політичного терору і тероризму в Україні XIX-XX ст. [2], Перепічка Є.В. «ОУН і УПА в роки Другої світової війни» [3], В'ятрович В., Забілий Р., Дерев'яний І., Содоль П. «Українська Повстанська Армія. Історія нескорених» [4], Білас І. «Репресивно-каральна система в Україні (1917-1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз». У 2-х кн. Кн. 2. [5], «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія»: фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА [6], Патриляк І.К., Боровик М.А. «Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду» [7], Шаповал Ю. «ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.)» [8], Motyka G. «Ukrainska partyzantka 1942–1960. Dzialalnosc organizacji ukrajskich nacjonalistow i Ukrainskiej Powstanczej Armii» [9], Іщук О. «Молодіжні організації ОУН (1939–1955)» [10]. Важливі аспекти теорії та методології воєнної кримінології містяться в роботах В.М. Дрьоміна «Кримінологія війни: методологічні засади. Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів)» [11], Ю.В. Орлова «Модуси буття злочинності: матриця кримінологіко-екзистенціального аналізу» [12], Арманова М. і Котенка Є. «Військові злочини: кримінологічний аспект» [13], Колодяжного М.Г. «Кримінологічна характеристика військових злочинів в Україні» [14], Піддубної М.В. «Воєнні злочини в кримінальному праві України» [15]. Названими роботами не вичерпується перелік публікацій на цю тематику, проте у жодній з них не вивчається питання про злочини радянської влади у боротьбі з українським національно-визвольним рухом з точки зору воєнної кримінології.

Мета і завдання дослідження. Автор поставив собі за мету дослідити основні аспекти злочинної діяльності комуністично-радянської влади проти національно-визвольного руху в Україні в один із вирішальних років Другої світової війни (1944), вивчивши цю проблему через призму воєнної кримінології.

Ця мета конкретизується в таких завданнях:

– показати злочинний характер дій радянської влади проти УПА та цивільного населення Західної України як в контексті неміжнародного збройного конфлікту (воєнні злочини), так і в ситуації поза ним (злочини проти людяності – у термінології міжнародного кримінального права);

– дати кримінологічну характеристику цієї діяльності органів держбезпеки СРСР, розкрити передумови, причини, мотиви та наслідки скоєння ними воєнних злочинів й злочинів проти людяності;

– дослідити найважливіші кількісні та якісні показники, що характеризують ці злочини (рівень, динаміка, географія).

Методологія дослідження. У своєму дослідженні автор спирався на сукупність загальнонаукових та спеціально-наукових методів, зокрема порівняльно-історичний метод, що дало можливість шляхом порівняння встановити схожість і відмінність між історико-правовими явищами, що вивчаються. Використано також діяльнісний підхід, при якому злочинність радянської влади розглядається як різновид предметної діяльності, що виявляється в системі інших видів соціальної активності, зокрема політично мотивованої насильницької. Такі методологічні підходи дали можливість об'єктивно оцінити досліджувані воєнні злочини, виявити їхні детермінанти, провести кримінологічний аналіз осіб, що вчинили ці злочини.

Результати дослідження та дискусія. Говорячи про національно-визвольний рух в Україні в роки Другої світової війни та спротив московському імперіалізму, ми маємо на увазі, перш за все, діяльність Української повстанської армії (УПА) – військово-політичного формування, що діяло на теренах України упродовж 1942-1960 років. Офіційною датою створення УПА вважається 14 жовтня 1942 року, хоча деякі історики вважають цю дату умовною. Встановлено, що таку назву загони Організації українських націоналістів революційних (також самостійників – державників, бандерівців ОУН (б) отримали у травні 1943 року. До лав УПА входили добровольці з числа ідейних націоналістів, перебіжчиків з допоміжної поліції, дезертирів з Червоної армії [16, с. 3377-3380].

Правовими підставами визнання заслуг перед Україною Організації Українських Націоналістів (ОУН) та Української Повстанської Армії (УПА) є відповідність їхньої діяльності загальнонаціональним принципам і нормам міжнародного права

і сучасному законодавству України, які схвалюють національно-визвольний рух народів за свободу і незалежність, а також визнають невід'ємне право націй на самовизначення й утворення власних національних держав. Діяльність ОУН-УПА була частиною національно-визвольного руху українців ХХ століття. Національно-визвольний рух розуміється як сукупність різних (мирних і немирних, збройних) форм боротьби нації за визволення від чужоземного панування, національного і колоніального гноблення, досягнення національної незалежності й реалізацію невід'ємного права нації на самовизначення [17, с.4].

З самого початку свого існування УПА змушена була боротися на три фронти: з військами нацистської Німеччини та її союзниками, польською Армією Крайовою та Армією Людовою та загонами радянських партизанів.

Ідеологи та організатори УПА розглядали її як важливий осередок та зародок регулярної всеукраїнської армії. Утворенню та зміцненню УПА сприяло те, що вона спиралася на широку мережу Організації українських націоналістів, яка мала істотну підтримку населення: у її формуванні брали участь учасники попередніх українських військових підрозділів. Достатньо продуманою та популярною була також і політична платформа УПА: головним було гасло самостійності України та боротьба за основні громадянські права, за демократію, за рівні права національних меншин і за співпрацю з іншими поневоленими народами проти нацизму і більшовизму.

На початку 1944 року УПА була найчисленнішою за весь час свого існування, згуртовуючи близько 40 000 осіб. У 1944 році загальна площа території, охопленої діяльністю УПА, становила до 150 тисяч км², з населенням близько 15 мільйонів осіб.

Останній і найтрагічніший етап історії УПА - це боротьба проти регулярних частин Червоної армії та спеціальних підрозділів НКВС і НКДБ.

Фактичний керівник тогочасної України М. Хрущов, доповідаючи Й. Сталіну про ситуацію на Волині, писав, що тут необхідно мобілізувати все чоловіче населення призовного віку, всіх мобілізованих відправити у тиллові округи, провести їхню фільтрацію (тобто виявити тих, хто допомагав чи співчував українському національно-визвольному руху з подальшими репресіями щодо них).

У Луцьку міський відділ торгівлі не видавав хлібних карток місцевим мешканцям, робітникам і службовцям, аргументуючи це тим, що вони місцеві і самі себе прогодуєть [1, с. 316]. Випускниці курсів при ЦК КП(б)У А. Романюк, прибувши

на роботу в Тернопільську область, дізналася про те, що хто їде на операцію проти бандерівців, той добре живе, бо ці «борці» на селі відбирають курей і гусей у місцевих жителів, всі працівники мають корів. Місцева номенклатура поводити себе так, що це давало підстави місцевому населенню називати їх «окупантами» та «колонізаторами».

З початку 1944 р. почалися масштабні операції зачистки західноукраїнських областей. Осіб, яких лише підозрювали у допомозі УПА, вивозили в Сибір. Цю тактику планували повторити й нинішні російські агресори, плануючи захопити українські землі. Тіла убитих повстанців чи тих, кого такими зображали, часто виставляли у публічних місцях для залякування місцевих жителів. З цією ж метою були організовані відкриті судові процеси і публічні страти захоплених членів ОУН і УПА, на які зганяли навіть школярів.

У середині березня 1944 року в Рівному було створено оперативний штаб для боротьби з українським національно-визвольним рухом. Загальна кількість радянських сил спочатку складала понад 30 тис. вояків. Їх посилили 10 бронепотягами, кавалерійською дивізією, 20 броневантами і 8 танками [5, с. 177].

9 жовтня 1944 року НКВС і НКДБ СРСР видали спільний наказ «Про заходи боротьби з оунівським підпіллям і ліквідації озброєних банд ОУН у західних областях СРСР». Згідно з ним, західні області УРСР поділялися на 2 зони відповідальності. Перша – охоплювала Львівську, Станіславську, Дрогобицьку і Чернівецьку підзони, якою займалися наркоми НКВС УРСР Василь Рясний і НКДБ УРСР Сергій Савченко, а також начальник прикордонних військ Українського округу Петро Бурмак. Друга – Рівненську, Волинську та Тернопільську області, що були у віданні заступників наркомів Тимофія Строкача і Данила Єсипенка та начальника внутрішніх військ НКВС Українського округу Михайла Марченкова. Згідно з вищенаведеним наказом, вимагалось посилити репресивні заходи щодо родин активних учасників оунівських організацій – як заарештованих, так і загиблих, а також тих, хто перебував на нелегальному становищі [1, с. 340-342].

Важливе значення у боротьбі з українським національно-визвольним рухом повинна була відіграти оперативно-агентурна діяльність органів держбезпеки. У жовтні 1944 р. на Західну Україну з інших областей республіки прибуло близько 600 досвідчених оперативних співробітників, які почали інтенсивну роботу щодо створення розгалуженої мережі агентів. Поряд із цим, НКВС почав

організувати численні спецгрупи, які повинні були імітувати діяльність УПА (у червні 1945 р. нараховувалося вже 157 таких груп). Перед ними було поставлене завдання виявлення та ліквідації керівників націоналістичного підпілля та окремих партизанських загонів (в основному, з невеликою чисельністю), наданні військам НКВС-НКДБ розвідувальної інформації та організації різних провокацій для того, щоб створити у підпільників атмосферу взаємних підозр та недовіри, що послаблювало б координацію їхньої роботи та загальний спротив радянській владі [18, с. 224].

Всього, за даними НКВС УРСР, за період з лютого до 31 грудня 1944 року проти УПА було проведено 6495 військових операцій, в яких було знищено 57 405 партизан, 50 387 захоплено і затримано. З УРСР було вислано 4744 сімей партизан (13 320 осіб) [1, с. 357]. Разом з тим, УПА мала певні переваги у боротьбі зі своїми ворогами. До них слід віднести глибоку ідейність, переконання у своїй правоті (знали, за що борються); високий морально-психологічний стан (сміливість, ентузіазм, готовність до жертвності); загартованість і витривалість (здатність переносити холод і голод, великі фізичні і психологічні навантаження); військова хитрість, винахідливість, підприємливість; достатньо раціональне використання всіх можливих засобів.

Основною метою діяльності органів НКВС та НКДБ на західноукраїнських землях була докорінна ліквідація всього національно-визвольного руху, в першу чергу, Української повстанської армії. Для цього НКВС кинули до заходів проти УПА всі свої сили, застосовуючи два роди облав:

1. Великі облави, в яких брали участь одночасно кілька тисяч бійців НКВС, а також і Червоної армії. Така облава мала на меті охопити якомога більший масив лісів або кілька районів (але не більше двох), оточуючи цю територію кільцем і прочісуючи її крок за кроком. Тактика великої облави була такою: за декілька днів перед самою акцією на територію, де вона мала відбуватися, заходили невеликі загоны НКВС (до однієї роти), щоб спровокувати сутичку з відділами УПА і, дізнавшись місце перебування відділу УПА, відступити. Після цього енкаведисти підтягували артилерію, танки, літаки і починали з усіх сторін інтенсивний наступ. Операція тривала зазвичай один тиждень, поки частини НКВС не закінчували прочісувати крок за кроком весь оточений район.

2. Малі облави проводилися силами, як правило, однієї роти районним відділом НКВС уже після того, як певна територія була прочісана

великою облавою. Метою малих облав було подальше переслідування відділів УПА, пошук по селах поранених вояків УПА та підпільників і терор проти цивільного населення.

Серед найбільших операцій НКВС у 1944 р. були такі: у Чорному лісі 1-7 листопада 1944 р. на Станіславщині і безпосередньо після неї у Болехівському лісі 10-15 листопада 1944 р. В операції взяли участь дві повні дивізії НКВС. Операція в грудні 1944 р. на Миколаївщині, Бібреччині, Ходорівщині й Рогатинщині. В цій операції, одній з найбільших, взяли участь понад двадцять тисяч бійців НКВС. У ході цих операцій енкаведисти перевіряли буквально кожну п'ядь землі, в хатах розв'язували печі, зривали долівки, зі стодол викидали все збіжжя, розкидали стіжки сіна й соломи. Дуже часто навіть дітей та дівчат допитували й катували, щоб отримати від них яку-небудь інформацію про місцеперебування повстанців, їхню кількість, схованки, магазини, шпиталі [19].

Після певного зниження активної діяльності УПА, її переходу до дій невеликими загонами, НКВС теж змінив тактику і почав використовувати для протидії повстанцями спеціальні загопи НКВС (спецгрупи НКВС, агентурно-бойові групи АБГ НКВС, легендовані групи, псевдобойові УПА), перевдягнені НКВСівці, до складу яких входили радянські партизани, працівників НКВС [20, с. 33-34] та колишні бійці УПА, що перейшли на бік радянської влади. Спецгрупи НКВС за своїм зовнішнім виглядом і озброєнням, знаннями місцевих побутових особливостей, мови і конспіративним способом дії фактично нічим не відрізнялись від справжніх загонів підпілля УПА. Це була добре спланована та організована грандіозна провокація, яка принесла свої плоди. Такі підлі «маневри» дали можливість спецгрупам НКВС вступати в безпосередні контакти з підрозділами УПА та вводити їх в оману. Діючи під виглядом Служби безпеки ОУН, спецгрупи НКВС організовували захоплення та допитування справжніх учасників націоналістичного підпілля та їхніх прибічників, щоб отримати реальну інформацію про діяльність УПА. У своїй провокативній і мерзотній діяльності спецгрупи застосовували захоплення провідників ОУН-УПА, а якщо це було з якихось причин неможливо, ліквідували ватажків підпілля під виглядом СБ ОУН. Слід підкреслити, що з самого початку своєї організації ці спецзагопи мали протизаконний характер, оскільки їхня діяльність не була передбачена ніякими законами СРСР чи УРСР, а тільки регламентувалась відомчими розпорядчими документами та листами.

Крім того, використовуючи компромат, до їхньої діяльності залучали осіб, що раніше вчинили злочини проти населення [21, с. 343]. Зараз так само роблять «вагнерівці», залучаючи до бойових дій в Україні в'язнів, бандитів та вбивць. Якщо захоплені у полон вояки УПА погоджувалися взяти участь у спецгрупах НКВС, представники силових структур влади обіцяли їм амністію або звільнення від кримінальної відповідальності за колишню антирадянську діяльність та повернення додому депортованих раніше радянською владою у віддалені райони СРСР (в першу чергу, Сибір) родичів; їм також виплачували гроші.

Але ще мерзотнішою і протизаконною була діяльність тих спецгруп НКВС, які, маскуючись під УПА, скоювали злочини проти мирного цивільного населення. Так, 19 вересня 1944 р. органи НКВС-НКДБ репресували значну частину активних учасників націоналістичного руху у Лисецькому районі Станіславської (нині Івано-Франківської) області. Секретар Станіславського обкому комуністичної партії М. Слонь у листі на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка з жалем відзначав, що «через недисциплінованість та м'якотілість» керівних працівників НКВС-НКДБ під час зіткнень з упівцями «багато беруть в полон, а не знищують». А під час сутичок у селах «замість застосування жорстокості обходять таку необхідність» [22, с. 120-134]. 2 листопада 1944 р. бюро Станіславського обкому КП(б)У за участю голови Верховної ради УРСР М. Гречухи ухвалило рішення про посилення репресій проти родин учасників національно-визвольного руху та їхніх помічників [22, с. 170-174]. У кінці 1944 р. під час бою у с. Грабівці Станіславської області радянські війська спеціально обстрілювали його запалювальними снарядами, спаливши 66 будинків [1, с. 346]. Як бачимо, нинішні послідовники радянських гебістів – російські агресори – у війні проти України діють такими ж методами.

15 листопада 1944 р. керівник радянської України М.С. Хрущов у листі до Й. Сталіна пропонував створити в кожній області Західної України спеціальні трійки за зразком 1937 року, а засуджених до смерті не розстрілювати, а вішати. Ясно, що відновлення діяльності таких позасудових органів було явним беззаконням. Слід відзначити, що привселюдні страти на шибеницях почали здійснюватися досить часто. У Станіславській області з серпня 1944 до лютого 1945 р. було проведено 28 таких страт через повішення [23, с. 162].

Незважаючи на те, що співробітники КГБ знищили абсолютну більшість компрометуючих відомчих

документів НКВС щодо діяльності спецгруп НКВС під виглядом вояків УПА, в архівах все-таки залишилася незначна кількість документів, які красномовно свідчать про те, що спецгрупи НКВС вчиняли злочини щодо мирних жителів Західної України. Наприклад, зберігся рапорт майора НКВС Соколова, котрий був командиром однієї зі спецгруп НКВС. Тут містяться факти вчинення його спецгрупою під його керівництвом злочинів: спалення хати, вбивство голови сільради села Яблунів Станіславської області, побиття голови сільради села Комарівка Тернопільської області, грабування бойовиками спецгрупи майна, викрадання людей у ліс для допитів [24, с. 277, 284].

Попри те, що майор Соколов учинив такі злочини, йому присвоїли звання героя радянського союзу, що, безумовно, свідчить про схвалення з боку керівництва держави вчинення злочинів проти мирних цивільних громадян України. По правді, злочинний герой злочинної держави.

Але це лише вершина айсбергу, оскільки співробітники НКВС, зазвичай, не реєстрували у власних документах власні злочини, розуміючи, що діють протиправно, хоча навряд чи боялися якоїсь відповідальності.

Ще декілька фактів злочинів представників силових структур проти цивільного населення. У вересні 1944 р. військовослужбовець Кузінський зґвалтував 16-річну дівчину, а двоє інших – 15-річну (Волинська обл.) [1, с. 356].

Згідно з Кримінальним кодексом УСРР 1927 р., до військових злочинів відносилися порушення вимог воєнного часу. Останні поділялися на три підгрупи: а) злочини, які безпосередньо пов'язані з оперативними діями військ; б) військові злочини стосовно населення району воєнних дій; в) військові злочини, які порушують міжнародні конвенції [25, Ст. 132]. Отже, навіть за радянськими законами діяльність НКВС – НКДБ щодо українського національно-визвольного руху була злочинною.

З точки зору міжнародного права, воєнним злочином визнається міжнародний злочин, який умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи стосовно них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права, посягає на підзахисних осіб, їхні права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права [26, с. 120-121].

Як відомо, визначення воєнного злочину включає в себе не тільки злочинне порушення норм

міжнародного гуманітарного права, але також і порушення у ході збройних конфліктів міжнародного чи внутрішнього характеру *основних принципів міжнародного права* (норм *jus cogens*). Такими принципами вважаються: принцип дотримання прав і свобод людини; принцип рівноправності народів і право народів розпоряджатися своїм майбутнім; принцип мирного співіснування і суверенної рівності держав; принцип незастосування сили чи погрози застосування сили в міжнародних відносинах; принцип непорушності державних кордонів та територіальної цілісності держав; принцип співробітництва між державами та інші [27, с. 99].

7 серпня 1944 р. пленум Верховного суду СРСР затвердив спеціальну постанову № 12/8/у/с «Про кваліфікацію злочинів членів антигромадської організації «ОУН». Вона передбачала, що ворожу діяльність, здійснену проти радянської держави «оунівцями» (членами антирадянської організації ОУН) серед радянських громадян, необхідно кваліфікувати за п. «а» ст. 541 або п. «б» ст. 541 та ст. 5411 КК УРСР (як зрада Батьківщини за участю військовослужбовців та організована діяльність, спрямована на готування або вчинення контрреволюційних злочинів) [28, с. 49]. Це говорить про те, що всі злочинні дії силових структур щодо цивільного населення Західної України до цього часу (7 серпня 1944 р.) апріорі були порушенням закону, нехай і того, який репрезентує ядро так званої соціалістичної законності – квазі-правового режиму. Прийняття ж постанови вищезгаданого пленуму легалізувало державне політично мотивоване насильство, спричинило масові репресії щодо учасників національно-визвольного руху і, насамперед, УПА, яких стали засуджувати до страти та позбавлення волі у радянських концтаборах. Основним мотивом цього рішення було прагнення знищити навіть саму думку про незалежність України, відірвати лідерів національно-визвольної боротьби від того територіального, національного та соціального середовища, в якому вона виникла і мала своїх прихильників. Йшлося про устремління до знищення коріння української ідентичності, злам духу опору та прагнення до самостійної державності.

Важливим аспектом воєнної кримінології є питання: як оцінювати історичних діячів, таких як Й. Сталін, Л. Берія та їхніх поплічників рангами нижче – секретарів ЦК КП(б)У, секретарів обкомів компартії, що працювали в ті роки в Україні та пролили ріки крові, – як осіб, які виявилися велінням часу на роздоріжжі доленосних рішень,

або як безжалісних злочинців, які відрізняються від звичайних злочинців тільки тим, що їх судить не звичайний суд, а суд історії? Звісно, історія не терпить умовностей. Але ж йдеться не стільки про нестерпну легкість буття (М. Кундера) та ухвалення рішень у невіданні майбутнього їх значення, скільки про цілком усвідомлені дискримінаційні політико-кримінальні практики. Вони не порушували радянські закони, але вони порушували принципи права, відомі цивілізованим народам світу. І оскільки радянський союз опинився на стороні обвинувачення на Нюрнберзькому трибуналі, то можна констатувати, що радянському народу, правничим і політологічним школам, хоча б на певних ранніх етапах його становлення і розвитку, згадані принципи були відомі. Але згодом, як і в нацистській Німеччині, відбулось виродження права під впливом злочинно-політичної корпорації – націонал-соціалістичної чи комуно-соціалістичної – не суть важливо. Тому переконані, що скільки-небудь серйозної наукової дискусії щодо злочинності чи незлочинності діяльності зазначених вище політичних діячів і відповідного функціоналу, створеного та підтримуваного ними політичного режиму, бути не може. Водночас із кримінологічної точки зору доцільно поставити питання про особистісний зріз цих злочинних практик, про їх мотивацію.

Тож, якщо говорити про особливості особистостей цих злочинців, що керували «республікою» в цей час, то загальною соціально-демографічною їхньою ознакою є перебування більшості з них у досить активному віці – близько 40 років. Наприклад, уже вище згаданому секретареві Станіславському обкому КП(б)У Михайлу Слоню було в той час всього 38 років, першому секретареві Волинського обкому КП(б)У Іллі Профатілову – теж 38 років, Львівського обкому КП(б)У Івану Грушецькому – 40 років, Тернопільського обкому КП(б) Івану Компанцю – теж 40 років. До речі, майбутній генеральний секретар ЦК КПРС і багаторічний керівник СРСР Леонід Брежнєв у період активної боротьби з українським національно-визвольним рухом з липня 1945 р. по червень 1946 р. працював начальником Політуправління Прикарпатського військового округу та брав участь у злочинних діях радянської влади проти борців за незалежність України. Йому у цей час теж було 39 років. Саме у названому віці викристалізуються такі чинники, як можливість управління своєю поведінкою, інстинктами, потягами та пристрастями, те, якою мірою людина засвоїла соціальні, моральні норми, чи стали вони регу-

лювати поведінку. Щодо вказаних вище людей характерними були відсутність співчуття, почуття провини, сорому, а також наявність жорстокості. Ці якості у них виробило життя та діяльність в умовах радянської тоталітарної системи, де й формувалася їхня особистість. А вже коли в Україну прийшла радянська влада, їм було 15-16 років. А потім – співпраця з дещо старшим поколінням «професійних революціонерів» остаточно сформувала з них людей, які сліпо навчилися виконувати розпорядження та накази, не цінували чуже життя, засвоїли «класовий підхід» до оцінки будь-яких явищ, зневажали право, вважали інтереси держави (а фактично – своєї номенклатурної групи) вищими за все. До цього слід також додати й бездумне виконання розпоряджень вищого начальства, що і дозволило їм далі продовжити свою кар'єру в повоєнній Україні. Можна відзначити, що на той час абсолютна більшість із них не мала вищої освіти, як і Сталін, Берія, Хрущов, вони засвоїли лише ази «пролетарської» культури та психології. Відчуття безкарності, всевладдя, вищості над простими людьми ніколи не покидало їх. Вони відчували себе, залежно від посади, богами чи напівбогами – звідси також їхній стиль керівництва та поведінки. Ними керувала також вихована роками комуністичної пропаганди ненависть до всього, що не є радянським, несприйняття та нерозуміння менталітету жителів Західної України, які перебуваючи у складі Австро-Угорщини та навіть довоєнної Польщі, бачили інший рівень політичної та правової культури. Основною мотивацією їхньої злочинної поведінки було прагнення нав'язати чужий українському менталітету політичний режим, утвердити все за допомогою насильства аж до масових убивств, а також збудувати власну кар'єру навіть такою ціною, що вони вважали прийнятною та звичайною справою. У даному випадку можна говорити про груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті, оскільки це було об'єднання співучасників, яке характеризувалося стійкістю суб'єктивного зв'язку. Вони виконували в одних випадках роль виконавців злочинних розпоряджень з Москви, в інших – організаторів злочинів проти українського національного руху. До того ж, всі вони були членами злочинної організації, яка захопила владу в СРСР і організувала та вчинила такі злочини, як Голодомор 1932-1933 рр. та масові репресії 1937-1939 рр., у результаті чого загинули мільйони українців. Можна говорити про високу інтенсивність злочинної діяльності кожного з секретарів обкомів чи райкомів компартії.

До негативних інтелектуальних якостей членів цієї злочинної групи слід віднести їхній загальний невисокий рівень розвитку та обсяг знань, однобічний життєвий досвід (лише радянського життя, яке було далеким від рівня загальнолюдської цивілізації), вузькість і зашореність поглядів на життя взагалі. Якщо говорити про їхні вольові якості, то це – вміння достатньо свідомо регулювати свою діяльність та досягати поставленої мети.

Географія вказаних злочинів представлена, в основному, територією Західної України, де відбувалося основне протистояння між українським національно-визвольним рухом в особі УПА та радянським тоталітарним режимом в особі компартійних органів та підрозділів НКВС-НКДБ. Це, здебільшого, стосується таких областей, як Львівська, Тернопільська, Станіславська, Волинська.

Але знову підкреслимо, що весь радянський тоталітарний режим був злочинним по своїй суті в частині кримінальної та гуманітарної дискримінаційної політики, а названі особи були його «гвинтиками» та «шестернями», рухали його та рухалися разом з ним, тому їхня політика фактично априорі була злочинною, а наведені факти повністю підтверджують це (їх можна було б навести ще більше, але обсяг статті не дозволяє цього).

Досить підступною була політика сталінського керівництва стосовно польсько-українських стосунків. Влітку 1944 р. М. Хрущов робить спробу приєднати до території УРСР Підляшшя, Холмщину, Надсяння. Кремль відкидає ці пропозиції і натомість пропонує свою стратегію [8, с. 3]. З санкції Сталіна 9 вересня 1944 р. в Любліні між Урядом УРСР і Польським Комітетом Національного Визволення (ПКНВ) було підписано Угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР. За уповноваженням Уряду УРСР її підписав голова Раднаркому УРСР М. Хрущов, за уповноваженням ПКНВ – голова Комітету Е. Осубка-Моравський. Угодою було передбачено переселення на територію УРСР всіх українців, які проживали в Хелмському, Грубешівському, Томашівському, Любачівському, Ярославському, Перемишльському, Лесківському, Замостівському, Красноставському, Білгорайському, Влодавському повітах. Це стосувалося також інших районів Польщі, де були українці, які б побажали переселитися з території Польщі в Україну, а також евакуації в Польщу всіх поляків і євреїв, які перебували в польському громадянстві до 17 вересня 1939 р., мешкали в УРСР і які б виявили бажання переселитися на територію Польщі.

Виникає запитання: чому цю Угоду було підписано між Польщею і Україною, а не з Радянським Союзом? На думку Ю. Сливки, це дуже дивно, «Адже в інших подібних випадках Радянський Союз не доручав Україні підписувати аналогічні договори, зокрема у 1945 р. щодо Закарпатської України, який був підписаний урядами Чехословаччини та Радянського Союзу. Власне тут і була закладена міна, яка діє ще й нині. Цим договором імітувалося усталення кордону між двома народами – українським і польським; при цьому Москва начебто залишалася осторонь. Крім того Радянський Союз резервував за собою можливість маневру: якщо б країни антигітлерівської коаліції виявилися занадто принциповими, то він мав би можливість сказати, що це ж не ми підписали договір, а Україна. Разом з тим Кремль фактично інспірував загострення польсько-українських взаємин і юридично не ніс відповідальність за розпалювання нової громадянської війни» [29, с. 11].

Висновки. З перших днів створення УПА її діяльність мала не регіональний, а всеукраїнський характер, що рельєфно видно з політичної програми боротьби за відновлення соборної, незалежної України. Ця ціль згуртувала у лавах армії, окрім членів ОУН, бійців ще доби УНР, деяких вояків Червоної армії. Під впливом військової діяльності УПА кардинально трансформувалися головні засади державотворчої концепції ОУН. УПА, згідно партійних документів ОУН, стала не армією партії, а всеукраїнськими збройними силами. Радянська влада усіма силами намагалася завадити діяльності УПА, знищити її учасників, позбавити український національно-визвольний рух його військового крила. З цією метою використовувалися військові операції із залученням танків, бронепотягів, артилерії та літаків, депортація населення Західної України в Сибір. Широко застосовувалися провокації, коли спецзагони НКВС під маркою УПА намагалися захопити в полон провідників УПА, рядових вояків, дезорієнтувати їх, увести в оману, отримати інформацію про їхню діяльність, склад та плани. При цьому скоювалися воєнні злочини, які були безпосередньо пов'язані з оперативними діями військ стосовно населення району воєнних дій і які порушували міжнародні конвенції. Це виявлялося у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права, посяганні на життя населення регіону, де відбувалися бойові дії, їхні основні права та найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права.

Література

1. Українська повстанська армія: Історичні нариси. /С.В. Кульчицький (відп. ред.). Київ: Наукова думка, 2005. 495 с.

2. Нариси з історії політичного терору і тероризму в Україні XIX-XX ст. Київ: Наукова думка, 2002. 952 с.

3. Перепічка Є.В. ОУН і УПА в роки Другої світової війни. Львів: Сполом, 2009. 740 с.

4. В'ятрович В., Забілий Р., Дерев'яний І., Содоль П. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2008. 352 с.

5. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917-1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. Кн. 2 Київ: "Либідь"- "Військо України", 1994. 688 с.

6. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Київ: Наукова думка, 2005. 53 с.

7. Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. 590 с.

8. Шаповал Ю. ОУН і УПА на терені Польщі (1944-1947 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. 240 с.

9. Motyka G. *Ukrainska partyzantka 1942–1960. Działalność organizacji ukraińskich nacjonalistów i Ukrainskiej Powstanczej Armii.* Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM, 2006. 728 s.

10. Іщук Олександр. Молодіжні організації ОУН (1939-1955). Торонто: Літопис Української Повстанської Армії, 2011. 941 с.

11. Дрьомін В.М. Кримінологія війни: методологічні засади. Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / [редкол. : Вербенський М.Г., Опришко І.В., Кулик О.Г. та ін.]. Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2022. С.16-19.

12. Орлов Ю.В. Модуси буття злочинності: матриця кримінологічного-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2021. № 1(24). С. 85-105.

13. Арманов М. і Котенко Є. Військові злочини: кримінологічний аспект. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2017. № 4 (16). С. 1-11.

14. Колодяжний М.Г. Кримінологічна характеристика військових злочинів в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. 2013. Вип. 26. С. 109-117.

15. Піддубна М.В. Воєнні злочини в кримінальному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2016. Серія ПРАВО. Вип. 40. Т. 2. С. 98-101.

16. Українська повстанська армія // Енциклопедія українознавства : Словникова частина : [в 11 т.] / Нау-

кове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж – Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. Кн. 2, [т. 9] : Тимошенко – Хмельницький Богдан. С. 3377-3380.

17. Боротьба Української Повстанської Армії за незалежність України. Правда і вимисли: Матеріали круглого столу, 12 липня 2005 р. Київ: Товариство «Знання» України, Центр Українознавства, 2005.С.4.

18. Мотика Гжегож. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943-1947 рр. / Автори з пер. з пол. А. Павлишина, післям. д.і.н. І. Ільюшина. К.: Дух і літера, 2013. 360 с.

19. Мірчук Петро. Українська повстанська армія 1942-1952. Мюнхен: Книгозбірня «Промісвіти», 1953. 319 с. URL: <https://web.archive.org/web/20071014060836/http://lib.oun-upa.org.ua/mirczuk/r203.html>

20. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС -НКДБ під виглядом ОУН-УПА. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006. 184 с.

21. Веденєєв Дмитро, Биструхін Геннадій. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920-1945). Київ: Генеза, 2006. 408 с.:

22. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи та матеріали. Київ: Дніпро, 1996. 496 с.

23. Літопис нескорених. У 2-х т. Т. 2. Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. 664 с.

24. Джефрі Бурдс. Радянська агентура: Нариси історії СРСР у післявоєнні роки (1944-1948). Нью-Йорк: Сучасна Історія, 2006. 296 с.

25. Кримінальний кодекс УСРР : прийнятий 1 липня 1927 р. // Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України (ЗУ УСРР). 1927. № 26-27. Ст. 132.

26. Репецький В.М., Лисик В.М. Поняття та ознаки воєнних злочинів // Альманах міжнародного права. Вип. 1. 2009. С. 120-125.

27. Реабілітація репресованих : законодавство та судова практика : зб. докум. / під ред. В.Т. Маляренка. Київ : Юрінком, 1997. 461 с.

28. Депортації поляків та українців: кінець 1939 – початок 50-х років. До 50-річчя операції «Вісла». / Упорядник Юрій Сливка. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1998. 132 с.

Сокурєнко В. В.,

orcid.org/0000-0001-6879-7376

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців

для органів досудового

розслідування

Одеського державного університету

внутрішніх справ